

Specificul dezvoltării abilităților de comunicare pragmatică în contextul dizabilității intelectuale

Nona BĂDESCU-FETCHE¹

Abstract

This article presents a case study regarding Down syndrome and the difficulties that appear due to pragmatic communication disorder in the day to day life of persons with Down syndrome. Having difficulties in the area of pragmatic communication suggests the lack of functional communication, with impact on an individuals social life, human interactions, establishing and maintaining significant relationships, along with having difficulties in understanding speech, waiting for one's turn, listening, starting, maintaining or ending a conversation.

Through specific speech therapy interventions, we can see in this case study how pragmatic communication can be trained by focusing on communication skills, articulation and pronuntiation exercises, with significant impact on the individuals self-esteem issues and the diminuation of dezadaptative behaviours characteristic to Down Syndrom

Keywords: pragmatic communication disorder, Down syndrome, intellectual disability, speech and language therapy, case study

Delimitări teoretice

Abilitățile pragmatice fac referire la trei aspecte: actul vorbirii, comunicarea referențială și componenta conversațională. În cazul copiilor cu dizabilitate intelectuală, apar deficiențe la nivelul înțelegerii actului vorbirii. Se impune detalierea și explicarea secvențelor necesare de parcurs în vederea îndeplinirii unei sarcini. În ciuda rigidității conversaționale, studiile de specialitate arată că este nevoie de o perioadă de acomodare, după care copiii devin comunicativi, chiar intruzivi.

Din perspectiva competențelor conversaționale, atenția se impune a fi focalizată pe mediul și persoanele cu care se interacționează. Competența conversațională face referire la regulile de comunicare, adică vorbirea pe rând, ascultarea, așteptarea rândului la replică, respectarea temei de discuție etc. Copiii

cu dizabilitate intelectuală au dificultăți în a-și aștepta rândul la replică, manifestând tendința de a vorbi unii peste alții, nealocând timp pentru încheierea replicilor. De asemenea, se face remarcată absența unui aport semnificativ la discuție, evidențiate prin replici scurte, fără a fi aduse informații noi topicii derulate. Persoanele cu dizabilitate intelectuală nu reușesc să clarifice un cuvânt neînțeles, o sintagmă. Neatrăgând atenția interlocutorului asupra existenței unei neînțelegeri în comunicare; deficitele în comunicarea verbală sunt o caracteristică definitorie a dizabilității intelectuale (Kuder, 1997, p. 92-98). Pe fondul caracteristicilor de dezvoltare a limbajului și comunicării în contextul dizabilității intelectuale, este evidentă întârzierea în achiziția și dezvoltarea abilităților de comunicare pragmatică. Copiii cu dizabilitate intelectuală parcurg aceleași etape de

dezvoltare, dar într-un ritm mult mai lent.

Tulburările la nivelul abilităților de comunicare pragmatică presupun îngrijiri funcționale al procesului de comunicare, cu impact asupra participării și implicării în viața socială și în dezvoltarea relațiilor sociale. La nivelul vieții cotidiene, se evidențiază izolarea socială ca o consecință a evitării interacțiunilor sociale. În lipsa unor intervenții specifice, aceste dificultăți se mențin până la vârsta adultă, având implicații asupra modelării comportamentului. Pragmatica este definită ca fiind studiul folosirii limbajului într-un context dat, cu interlocutori-ascultători, în situații reale. Astfel, în dezvoltarea funcției pragmatice, trebuie să se țină cont de trei aspecte caracterizate de o relație de interdependență cu contextul de comunicare: antrenarea funcției comunicative (capacitatea copilului de a exprima intenția, manifestând un comportament comunicațional), oferirea unui răspuns la comunicare (reacția și înțelegerea comunicării) și participarea la interacțiune și conversație (participarea activă la interacțiunile sociale, respectând regulile de comunicare). (Leinonen, 2000)

Copiii cu dizabilitate intelectuală prezintă similarități în dezvoltarea funcțiilor comunicative. Asemeni copiilor tipici, folosesc în primele 9 luni de viață privirea, plânsul și vocalizările fără o intenție comunicativă specifică. Abia după 9 luni, apar primele diferențe, manifestate printr-o lipsă a inițiativei în exprimare. Totodată încep să se facă remarcate primele întârzieri în dezvoltarea psihomotorie a copilului. În

lipsa unor intervenții specifice, după vârsta de 18 luni se remarcă decalajul în dezvoltarea funcției comunicative. Verbalizarea nu atinge pragul vârstei cronologice, fiind remarcate dificultăți în exprimarea emoțiilor sau a nevoilor. Prin implicarea în programe de recuperare, copiii cu dizabilitate intelectuală pot deprinde competențe specifice funcției comunicative pentru utilizarea limbajului în vederea povestirii evenimentelor din trecut și a unor întâmplări scurte. Cu toate acestea, povestirile vor fi caracterizate de o slabă orientare spațio-temporală, cu dificultăți în urmărirea firului narativ. Totodată se observă o abilitate crescută pentru negociere și pentru exprimarea unor emoții de bază, având ca finalitate atragerea și susținerea atenției adulților, însă fără a iniția conversația sau a adapta discursul la nevoile interlocutorului. Funcțiile complexe ale limbajului rămân la un nivel precar de dezvoltare. Comportamentul comunicațional al copilului cu dizabilitate intelectuală urmează un parcurs sinuos al dezvoltării. Dacă primele luni de viață nu sunt problematice, pe măsură ce cresc copiii nu sunt implicați în jocuri ritualizate care presupun alternarea și așteptarea dintre roluri. Se observă totuși capacitatea de a încheia o interacțiune prin gesturi sau mimică, precum și capacitatea de a răspunde prin lalație sau gesticulare.

Problematica abilităților specificului structurării abilităților pragmatice în contextul dizabilității intelectuale va fi ilustrată printr-un studiu de caz.

Studiu de caz

Date amnestice

Numele și prenumele: O. M.

Sex: masculin

Data și locul nașterii: 11.04.2004, Baia Mare

Diagnostic medical

Sindrom Down, dizabilitate intelectuală ușoară, tulburare de limbaj în contextul sindromului Down – retard al limbajului expresiv.

Evaluare psihologică

eficiența activității cognitive se află la nivelul dizabilității intelectuale ușoare, cu un IQ de 50. Sunt prezente tulburările instrumentale, deficitul atențional, comportamentele agresive, imaturitatea afectiv-comportamentală secundare sindromului Down.

Data familiale

O. face parte dintr-o familie organizată, formată din 4 membri. Este cel de-al doilea copil al familiei, primul copil fiind elev la liceu. Sarcina a decurs fără probleme, nașterea a fost realizată la termen. Situația socio-economică a familiei este satisfăcătoare. Locuința familiei este reprezentată de un apartament cu 3 camere, bucatărie și baie, proprietate personală. Fiecare copil al familiei are camera lui. Mama este asistent maternal, iar tatăl lucrează în domeniul construcțiilor. Veniturile familiei însumează indemnizația de asistent maternal a mamei, salariul tatălui și alocațiile copiilor. Climatul familial este armonios, suportiv. Atitudinea familiei față de O. este una hiperprotectivă și

lipsită de constanță în stabilirea și respectarea unor reguli și consecințe.

Traseu educațional: O. frecventează de la vârsta de 3 ani aceeași instituție de învățământ. Pe parcursul școlarizării, a fost integrat în clase de elevi cu același diagnostic medical și profil de dezvoltare similar. Este relevant faptul că pe parcursul anilor de școlaritate, colectivul de elevi nu a suferit modificări.

Evaluarea inițială

Evaluarea inițială are rolul de a furniza date de referință cu privire la profilul de dezvoltare a limbajului și comunicării a copilului, date folosite ulterior în întocmirea planului de intervenție personalizat. De asemenea, permite realizarea unei comparații pentru evidențierea evoluției elevului.

Au fost folosite următoarele instrumente de evaluare: grila de comunicare din Scala de dezvoltare psihomotrică Portage și grila de comunicare din Scala Webster. De asemenea, a fost realizat profilul de dezvoltare a comportamentului verbal prin Modelul Cercurilor, iar cu sprijinul mamei a fost conturat Profilul Abilităților Pragmatice de Comunicare în viața de zi cu zi la copii școlari.

Din cadrul scalei Webster, au fost aplicate subscalele Limbaj pragmatic: comunicare funcțională (FUN), Interacțiuni: strategii preverbale de comunicare (INT), Limbaj receptiv (REC), Limbaj expresiv (EXP), Claritatea limbajului (CLA). (Anca, 2003)

Informațiile obținute au fost completate de datele obținute din fișa logopedică și fișa psihologică a elevului.

Rezultatele evaluării inițiale

Rezultatele obținute în urma aplicării Scalei de dezvoltare psihomotrică Portage:

- O. parcurge subscala de Limbaj până la itemul 54.
- Rezultatele obținute în urma aplicării scalei Webster:
- Subscala Limbaj Pragmatic: comunicare funcțională (FUN): O. a evoluat până la itemul 41.
- Subscala Interacțiuni: strategii pre-verbale de comunicare (INT): O. a parcurs scala până la itemul 28.
- Subscala Limbaj receptiv (REC): parcurge itemii până la itemul 53.
- Subscala Limbaj expresiv (EXP): itemii sunt parcurși până la itemul 27.
- Subscala Claritatea Limbajului (CLA): evoluează până la itemul 31.

Profil de dezvoltare al limbajului și comunicării

Vorbirea este caracterizată de prezența tulburărilor de pronunție și articulație la nivelul fonemelor r și l și la nivelul č și ĝ. Sunetele sunt emise corect izolat, dar nu sunt fixate și consolidate în vorbirea curentă. În momentul în care i se atrage atenția asupra modului de pronunție a cuvintelor, elevul se autocorectează. Elevul este comunicativ într-un mod selectiv. Prezintă inițiativă doar în preajma persoanelor apropiate, atât adulți, cât și copii. Își spune numele întreg corect. Vârsta o poate comunica atât verbal, cât și cu ajutorul degetelor. În vorbirea curentă, nu își folosește numele, cât pronumele eu sau formele mie, al meu.

Analiza rezultatelor evaluării a limbajului cu Scala Portage indică o vârstă a

limbajului de aproximativ 3,5 ani. Folosește în exprimare propoziții formate din maxim 4 cuvinte. Răspunde la întrebări de tipul „Ce face?”, „Ce este?”, „Cine?”. Recunoaște pluralul cuvintelor și modul de exprimare al posesiei. Folosește verbe la timpul trecut și prezent. Are dificultăți în folosirea timpului viitor sau în raportarea la evenimente viitoare. Poate să descrie obiectele familiare sau să le recunoască după anumite caracteristici indicate. Își poate concentra atenția aproximativ 5 minute atunci când i se citește o poveste, iar ulterior are dificultăți în redarea ei verbală. Poate reda conținutul poveștii cu ajutorul imaginilor fără a întâmpina dificultăți majore. Îndeplinește o serie de comenzi care nu sunt corelate între ele.

În timpul vorbirii, reușește să își controleze volumul vocii. Nu prezintă o mutație a vocii sau tulburări la nivelul acesteia. Vorbirea prezintă inflexiuni specifice contextului. De asemenea, este prezentă utilizarea eronată a formelor articolului hotărât și nehotărât, respectiv folosirea corectă a genului feminin și masculin.

Rezultatele obținute în urma aplicării subscalei de limbaj din cadrul scalei Webster confirmă participarea sa ca vorbitor și receptor în activitatea de comunicare, prin parcurgerea itemilor bornă din cadrul domeniilor de evaluare. Elevul susține conversații de aproximativ 10 replici cu copii sau adulți atâta timp cât este respectată o temă de interes pentru el. Are tendința de a glumi sau a face farse atât pe seama colegilor din clasă, cât și pe cea a profesorilor. Vorbește la telefon cu persoanele semnificative. Pe parcursul conversației

caută și menține contactul vizual cu interlocutorul. Dacă se supără, are tendința de a pedepsi interlocutorul prin refuzarea contactului vizual- se întoarce cu spatele și folosește gesturi. Este atent la schimburile de replici dintre adulți pe durata unei conversații. Dacă se plictisește pe durata conversației adulților, atrage atenția asupra sa prin gesturi. Evită inițierea unei conversații cu persoane nefamiliale, în absența unei persoane semnificative.

Limbajul receptiv este mai dezvoltat decât limbajul expresiv. Înțelege o gamă largă de propoziții complexe. Răspunde adecvat la propoziții simple referitoare la un context care nu este apropiat. Înțelege referințele la timp, indicate prin timpurile verbale chiar dacă nu le folosește corect în vorbirea curentă. Înțelege propoziții legate prin pentru că.

Limbajul expresiv este caracterizat de producerea corectă a unei suite de structuri care fac referire la context și la evenimentele trecute. Folosește în vorbire forme negative prescurtate, pluralul și pronume. Face afirmații cu trei elemente principale de referință pentru aici și acum (ex: Ana bea apă.). Folosește forme de întrebări fără a inversa subiectul cu predicatul.

Claritatea limbajului în conversație este nesatisfăcătoare- limbajul lui O. este greu inteligibil unei persoane străine. Pe fondul dorinței de a spune cât mai multe lucruri în timpul discuțiilor, O. prezintă tendința de a repeta primele silabe din cuvânt și nu articulează corect toate sunetele. Numărul cuvintele clar identificabile este redus, fiind inteligibile cuvintele monosilabice și bisilabice. Se autocorectează dacă i se atrage atenția.

Vorbirea este în întregime clară adulților familiari, atunci când copilul nu se referă la contextul imediat al discuției.

Profilul Abilităților Pragmatice de Comunicare (Dewart, 1995) în viața de zi cu zi la copiii școlari a fost completat cu sprijinul mamei. Sunt enumerate astfel abilitățile copilului privind funcțiile comunicării, feedback-ul, interacțiunea și comunicarea socială și diversitatea contextuală. În vederea direcționării atenției spre sine sau spre alte persoane/evenimente, O. vocalizează și vorbește efectiv despre acel eveniment/persoană. Solicitățile sunt formulate, de asemenea verbal, cerând și oferind lămuriri și clarificări. În cazul unor noțiuni abstracte sau a unei solicitări de a explica ceva concret, O. oferă informații inexacte și dezorganizate. Abilitățile narative nu sunt dezvoltate, secvențele prezentate fiind neclare și fragmentate, exprimate prin cuvinte izolate și gesturi. Emoțiile sunt exprimate la nivel comportamental, fiind prezente dificultăți în explicarea modului în care se simte și de ce. Pentru a i se atrage atenția, este suficientă atingerea sau enunțarea numelui. În cazul solicitărilor indirecte, elevul decodifică mesajul ad literam și prezintă dificultăți în îndeplinirea sarcinii. Nu înțelege expresiile și structurile ideomatice. O. nu prezintă tendința de a negocia- dacă nu i se face pe plac, renunță și se retrage.

Sub aspectul interacțiunii și comunicării sociale, O. manifestă interes pentru interacțiune doar cu copiii și adulții cunoscuți. Reușește să mențină interacțiunea atâta timp cât este păstrat un subiect de interes. Nu reușește să ofere o imagine de ansamblu completă asupra

unei situații. În cazul în care apare un blocaj în timpul conversației, are tendința de a se preface că este vina interlocutorului. O conversație o încheie într-un mod brusc, brutal- se întoarce cu spatele și pleacă.

Sub aspectul diversității contextuale, O. preferă să vorbească cu persoanele cunoscute, deși se simte bine când vorbește cu oricine. Este mult mai comunicativ în spațiul familiar al casei

decât la școală sau într-un grup de copii. Temele de discuție sunt variate. În timpul jocului, are tendința de a organiza grupul de copii. O. respectă regulile sociale (salutul, spune Te rog și Mulțumesc) în funcție de dispoziția sa emoțională la momentul dat.

Profilul comportamentului verbal realizat prin Metoda Cercurilor (Bodea Hațegan, 2016) este redat în figura 11:

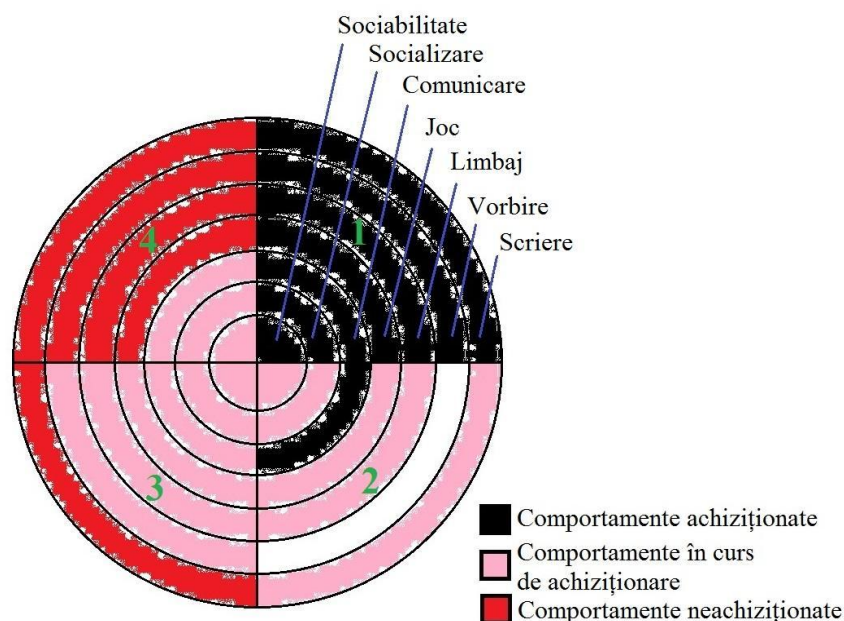

Figura 1 - Studiu de caz I – Metoda cercurilor

Program de intervenție

Programul de intervenție este structurat în baza evaluării inițiale realizate, precum și a intereselor elevului. Obiectivele au fost propuse pe o perioadă de 12 săptămâni. Activitățile desfășurate cu O. sunt descrise în planul general de dezvoltare și au fost dezvoltate în baza obiectivelor de mai jos. Mediile și

contextele de desfășurare au fost variate, urmărindu-se generalizarea noilor achiziții. Ritmul încet de învățare, nivelul redus de dezvoltare al limbajului și capacitatea de concentrare deficitară ale lui O., au condus la focalizarea atenției asupra comportamentelor de bază din fiecare arie.

Tabel 19. Obiectivele planului de intervenție pentru O. M.

Arii de intervenție	Obiective
Limbaj	- creșterea inteligibilității vorbirii; - reducerea tendinței de a omite cuvinte din cadrul

Comunicare

propozițiilor;
 -realizarea de afirmații formate din 4 elemente.
 - dezvoltarea volumului vocabularului;
 -folosirea propozițiilor compuse în comunicare;
 -dezvoltarea comportamentelor preintenționale de comunicare;
 -dezvoltarea abilităților de interacțiune socială;
 -susținerea unei conversații cu persoane ne semnificative.

Activitățile desfășurate au avut caracter ludic, fiind organizate sub forma unor jocuri de rol. Elevului i s-a oferit posibilitatea de a alege exercițiile și ordinea de parcurgere a acestora, din cauza nivelului crescut de rezistență și lipsă a motivației. Ca metode de predare au fost folosite explicația, demonstrația și exercițiul. Utilizarea prompterilor verbali a fost diminuată treptat spre finalul perioadei de intervenție.

Evaluarea finală

În cadrul evaluării finale, au fost utilizate aceleași instrumente de evaluare. Analiza datelor indică o îmbunătățire în ariile de dezvoltare a comunicării și limbajului.

Rezultatele obținute în urma aplicării Scalei de dezvoltare psihomotrică Portage:

- O. parcurge subscala de Limbaj până la itemul 63.
- Rezultatele obținute în urma aplicării scalei Webster:
- Subscala Limbaj Pragmatic: comunicare funcțională (FUN): O. a evoluat până la itemul 43.
- Subscala Interacțiuni: strategii pre-verbale de comunicare (INT): O. a parcurs scala până la itemul 29.
- Subscala Limbaj receptiv (REC): parcurge itemii până la 54.

- Subscala Limbaj expresiv (EXP): itemii sunt parcurși până la 30.
- Subscala Claritatea Limbajului (CLA): evoluează până la itemul 33.

Sub aspectul comunicării funcționale, se observă tendința de a iniția și susține o conversație cu alte persoane, fapt nerealizat înainte de intervenție. O. dă dovadă de mai multa încredere în abilitățile proprii de comunicare și caută să inițieze o discuție cu persoane mai puțin familiare din școală. De asemenea, inițiază dialoguri folosind o gamă largă de funcții- întrebă și răspunde la întrebări, își așteaptă rândul la replică, susține interacțiunea prin contact vizual și replici, atât verbale, cât și nonverbale.

La nivelul limbajului receptiv, se evidențiază capacitatea de a urmări o conversație care nu vizează obiecte concrete sau din imediată apropiere.

La nivelul limbajului expresiv și a clarității limbajului se remarcă o creștere a inteligibilității vorbirii. O. acordă mai o mare atenție modului de a articula cuvinte. O. înțelege ca persoanele din jur îl înțeleg mai bine când el „este atent la cum vorbește”.

Deși în urma intervenției s-au înregistrat progrese la nivelul abilităților de comunicare pragmatică, profilul comportamentului verbal ilustrat prin

metoda cercurilor nu se diferențiază grafic față de graficul obținut în evaluarea inițială. Comportamentele verbale au fost achiziționate, consolidate, însă sensibilitatea instrumentului nu cuprinde aceste aspecte.

Profilul abilităților pragmatice de comunicare în viața de zi cu zi la copiii școlari surprinde evoluția elevului în privința modului în care comunică și a modului în care susține o conversație. O. manifestă interes pentru interacțiune, ascultând și răspunzând mai multor copii, participând în egală măsură în conversație. Încearcă să depășească blocajele apărute în conversație, reușește să își aștepte rândul la replică, numărul întreruperilor interlocutorului scăzând. O. încearcă însă să schimbe tema discuției cu o temă care îl interesează sau despre care poate vorbi cu lejeritate. Conversația o încheie brusc, dar își ia la revedere de la interlocutor, spre deosebire de modalitatea precedentă inadecvată de întrerupere a conversației.

Concluzii

O. a frecventat întâlnirile de lucru stabilite în cadrul intervenției. Exercițiile din cadrul programului de intervenție au contribuit la dezvoltarea unor deprinderi de comunicare, limitate însă de tulburarea de pronunție și articulație, precum și de lipsa obedienței și a nivelului crescut de încăpățănare. Progrese semnificative s-au înregistrat în sfera stimei de sine. O. prezintă mai multă încredere în capacitatea sa de a se exprima și de a se face înțeles.

Pentru operaționalizarea și consolidarea deprinderilor dobândite este necesară consilierea și stabilirea unui strâns raport

de colaborare cu familia. Elevul are abilitățile necesare, dar are nevoie și de contextul de a-și dezvolta independența, de a relaționa cu mediul înconjurător, fără a avea familia ca intermediar. Este important ca familia să înțeleagă că supraprotejarea copilului nu facilitează procesul de dezvoltare și recuperare.

Bibliografie

- Anca, M. (2003). Metode și tehnici de evaluare a copiilor cu cerințe educaționale speciale, Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Bodea-Hațegan, C. (2016). Logopedia-terapia tulburărilor de limbaj. Structuri deschise, București: Editura Trei.
- Bodea-Hațegan, C., Talaș, D, Trifu-Soare R. (2016). Tulburarea de comunicare socială (pragmatică) – (TCSP). Studiu ilustrând percepția specialiștilor în terapia limbajului din România, Cluj-Napoca: RRTTLC, nr. 2/2016, pag 1-11.
- Dewart, H. (1995). The pragmatics profile of everyday communication skills in children – Manual, retrieved from <http://complexneeds.org.uk>
- Kuder, S. (1997). Teaching students with language and communication disabilities Needham Heights: Editura Allyn & Bacon
- Leinonen, E. (2000). Children`s pragmatic communication difficulties, London: Whurr Publishers
- Paul, R. (2001). Language disorders from infancy through adolescence. Assessment & intervention, St. Louis: Mosby

¹ Profesor logoped.CSEI nr 1, Baia-Mare
E-mail: olga_nona@yahoo.com